

Przekład literacki polskich i rosyjskich tekstów w kontekście komunikacji międzykulturowej

Elwira Stefańska

Lingwistyczna Szkoła Wyższa w Warszawie

Abstract

Translation in the 21st century – defined by globalization, multiculturalism, development, and dissemination of information and communication technologies – has become an important cultural practice and is currently perceived not only as a form of communication across languages, but also (or primarily) as a form of intercultural communication. The task of the translator today relies on his/her multiple competencies, including intercultural competence. Literary texts are inextricably linked to culture. Literary translation scholars have noticed the interaction between literary translation and intercultural communication. An important element of literary texts are lexical units and context, the structure of which is not clear and simple. The knowledge of the components of the cultural elements of the source and target text is a prerequisite for the modern translator in terms of communication, including intercultural communication. The aim of this study is to analyze and present some examples of translating literary works from Russian into Polish and from Polish into Russian in terms of stylistic aspects of intercultural communication.

Keywords: intercultural communication, literary translation, invariant, translation, the recipient of the text, original

Abstrakt

Przekład w XXI wieku, w warunkach globalizacji, wielokulturowości, rozwoju i rozpowszechniania technologii informacyjnych i komunikacyjnych stał się działalnością niezwykle aktualną i obecnie odbierany jest nie tylko jako forma komunikacji międzyjęzykowej, ale również (albo przede wszystkim) jako forma komunikacji międzykulturowej. Działalność tłumacza XXI wieku uwarunkowana jest zestawieniem wielu kompetencji, między innymi kompetencji międzykulturowej. Do najbardziej nacechowanych kulturowo tekstów zalicza się teksty literackie. Coraz częściej w pracach o przekładzie literackim formułowano tezę o wzajemnym oddziaływaniu przekładu literackiego i komunikacji międzykulturowej. Ważnym elementem tekstów literackich są jednostki leksykalne oraz kontekst, których struktura nie jest jednoznaczna i prosta. Wiedza na temat komponentów kulturowych elementów tekstu wyjściowego i docelowego jest niezbędnym warunkiem działalności współczesnego tłumacza w aspekcie komunikacji i przede wszystkim komunikacji międzykulturowej. Celem niniejszego opracowania jest analiza i prezentacja niektórych przykładów tłumaczenia dzieł literackich z języka rosyjskiego na język polski i z języka polskiego na język rosyjski, niuansów językowych i stylistycznych w aspekcie komunikacji międzykulturowej.

Słowa kluczowe: komunikacja międzykulturowa, przekład literacki, inwariant, tłumaczenie, odbiorca tekstu, oryginał

1. Przekładoznawstwo i jego miejsce we współczesnym systemie nauk lingwistycznych

Nauka o przekładzie (*teoria przekładu, przekładoznawstwo, translatoryka, translatologia, traduktologia, переводоведение, теория перевода, лингвистика перевода*) zajmuje określone miejsce wśród nauk lingwistycznych oraz dyscyplin pokrewnych lingwistyce od niedawna (w latach 50–60ych XX wieku przekładoznawstwu nadano status odrębnej dyscypliny); obecnie przekładoznawstwo jest rozwijającą się dyscypliną naukową, cieszącą się zainteresowaniem wśród szerokiego kręgu badaczy i specjalistów. (W danym opracowaniu preferowano termin *przekładoznawstwo*).

Następujące argumenty dowodzą tezę o statusie przekładoznawstwa jako odrębnej dyscypliny naukowej:

- Przekładoznawstwo posiada własny przedmiot oraz podstawowy cel badawczy. Można go sformułować następująco: badanie charakteru relacji pomiędzy oryginałem a jego przekładem oraz ich różnic i transformacji formalnych w tekście przekładu, które w każdym konkretnym przypadku należy wyjaśniać i analizować”: „Teoria przekładu jest nauką opisową, zajmującą się pewnymi szczegółowymi formami komunikacji językowej” (Hejwowski 2004, 124).
- Przekładoznawstwo posiada własny aparat pojęciowy czyli system terminologiczny. Szacuje się, że leksykon terminów translatorycznych przeciętnie może liczyć około (lub ponad) dwóch tysięcy jednostek. (*Tezaurus terminów translatorycznych* – TTT – prof. Jerzego Lukszyna zawiera 1778 haseł opisujących terminologię translatoryczną).
- Przekładoznawstwo ma własny obiekt badawczy – jest to przekład, w szerokim ujęciu rozpatrywany jako proces twórczej i profesjonalnej działalności tłumacza, która zakłada współdziałanie co najmniej dwóch języków i kultur.

Przekładoznawstwo obejmuje teorię i praktykę przekładu. W ujęciu teoretycznym rola i funkcje przekładoznawstwa polegają na ustalaniu ogólnych zasad strategii tłumaczenia, typologizacji tekstów i przekładów, systematyzacji pojęć. W ujęciu praktycznym zadaniem specjalistów w dziedzinie przekładoznawstwa jest praca z konkretnym materiałem tekstowym, analiza środków językowych konkretnych par języków – języka wyjściowego oraz języka docelowego (Fiodorow 2002). Przekładoznawstwo zajmuje się także rozwiązywaniem wszelkich problemów i zagadnień dotyczących przekładu: określenie, poszukiwanie i charakterystyka ekwiwalencji przekładowych; funkcje przekładu; wyodrębnienie gatunków przekładu; nieprzekładalność; rola przekładu w dydaktyce języków obcych; język specjalistyczny i terminologia specjalistyczna w przekładzie; klasyfikacja i analiza błędów tłumaczeniowych, itp.

Przekładoznawstwo ukształtowało się jako odrębna dyscyplina naukowa, jednak

nauka o przekładzie nie wypracowała dotychczas i nie rozwinęła swych metod badawczych i nie określiła precyzyjnie przedmiotu swych badań, pozostając ciągle na styku wielu dyscyplin naukowych, do których w pierwszym rzędzie należą językoznawstwo, semiotyka (Pieńkos 2003, 35).

Szereg dyscyplin znajdujących się na pograniczu przekładoznawstwa: językoznawstwo korpusowe, psychologia, psycholingwistyka, socjolingwistyka, socjologia,

lingwistyka tekstu, tekstologia, semantyka, stylistyka, glottodydaktyka, kulturologia, lingwokulturologia, kulturoznawstwo, realioznawstwo, etnolingwistyka, teoria komunikacji, komunikacja międzykulturowa i inne. W związku z powyższym, przekładoznawstwo zalicza się do nauk interdyscyplinarnych.

Przekładoznawstwo postrzegane jest jako system, składający się z następujących podstawowych rozdziałów (podsystemów, subdyscyplin):

- Historia przekładu;
- Ogólna teoria przekładu;
- Szczegółowe teorie przekładu;
- Metodyka tłumaczenia;
- Krytyka przekładu (Nelyubin 2013, 8–9).

Ważnym z punktu widzenia perspektywy badań w dziedzinie przekładoznawstwa wydaje się stwierdzenie Jerzy Pieńkosa:

Teoria przekładu jest dyscypliną wieloaspektową, opracowaną, jak dotychczas, jedynie wycinkowo. Nauka i praktyka wypracowały tylko pewne robocze modele tłumaczenia, które z pewnością są wielce pożyteczne, ale nie mogą okazać się wystarczające dla przedstawienia globalnej i wartościowej teorii przekładu. Ambitnie zadanie jej stworzenia jest nadal sprawą otwartą (2003, 73).

2. Najważniejsze definicje, teorie oraz funkcje przekładu

W ujęciu tradycyjnym (klasycznym, lingwistyki tekstu) *przekład* (tłumaczenie, translacja, translation, перевод, переведение) rozumiany jest, po pierwsze, jako proces tłumaczenia tekstu z języka wyjściowego na język docelowy (praca tłumacza); po drugie – jako wynik procesu tłumaczenia, pracy tłumacza czyli nowy tekst w języku docelowym.

Przekład określano również jako „naukę”, „porównywanie (dwóch języków)”, „praktykę translatorską”, „doświadczenie i czynność”, „wypróbowane ćwiczenie praktyczne w dokonywaniu analizy kontrastywnej dwóch systemów językowych”, „reprodukcję i jednocześnie twórczość oryginalną”, „jedną z najstarszych działalności społecznych na świecie”, „studium porównawcze dwóch systemów językowych” (Pieńkos 2003), „umiejętność praktyczna”, „rzemiosło”, „sztukę”, „pracę”, „operację”, „czynność”, „proces”, „rezultat” (Wojtasiewicz 2007).

W większości tradycyjnych (klasycznych) definicji przekładu za podstawę brano następujące aspekty: 1) stosunek zachodzący pomiędzy językiem oryginału a językiem

przekładu; 2) stosunek zachodzący pomiędzy oryginałem a jego przekładem; 3) charakter operacji (pracy) wykonywanej przez tłumacza:

Przekład jest to przekaz tekstu pisemnego lub ustnego za pomocą środków innego języka (Fiodorow 1953, 114).¹

...przekład jest zastąpieniem materiału językowego (source language) przez równoważny materiał tekstowy w innym języku (target language) (Catford 1978, 13).

Przekład to przedstawienie dwóch ekwiwalentnych informacji w dwu różnych kodach językowych (Jakobson 1959, 233).

Przekład postrzegany jest jako swoista realizacja stosunku dwóch języków, dwóch systemów językowych i stylistycznych (Pieńkos 2003, 25).

Czynność tłumaczenia polega na znalezieniu w tekście B, sformułowanym w języku B odpowiednika tekstu A sformułowanego w języku A... przekład polega na zastąpieniu komunikatu (lub części komunikatu) wyrażonego w jednym języku ekwiwalentnym komunikatem sformułowanym w innym języku (41).

1. Operacja transferu międzyjęzykowego, która polega na zinterpretowaniu sensu tekstu wyjściowego i na zredagowaniu tekstu docelowego, na podstawie ustanowionych relacji ekwiwalencji między tymi dwoma tekstami, zgodnie z parametrami aktu komunikacji i ograniczeniami systemowymi, narzuconymi tłumaczowi... Tłumacz nie jest autorem tekstu wyjściowego: wyraża on za pomocą innych środków językowych to, co już wcześniej zostało napisane.
2. Rezultat tej operacji (Tomaszkiewicz 2006, 101).

Odmienne (absolutnie sprzeczne lub zbliżone do siebie) poglądy co do kwestii przekładu prezentowane są przez jego teorie i modele:

- *Teoria nieprzekładalności* (Humboldt, Hunter, Leibniz, Quine, Sapir, Schlegel, Worf i inne). Zwolennicy tezy o nieprzekładalności twierdzą, iż języki są nieprzekładalne, gdyż reprezentują różne (odmienne) światy.
- *Lingwistyczna teoria przekładu* (Catford, Komissarov, Recker, Fiodorow) – opiera się na porównaniu struktur języka wyjściowego i docelowego. Przeciwnicy lingwistycznej teorii przekładu oskarżają A. Fiodorowa o formalne podejście do kwestii tłumaczenia.
- *Model tłumaczenia Eugene Nidy*: tłumaczenie polega na *analizie* – tłumacz dokonuje redukcji tekstu do elementarnych zdań jądrowych; *transferze* – na poziomie zdań nuklearnych między dwoma językami powstają struktury języka docelowego; *rekonstrukcji* – tłumacz nadaje zdaniom języka docelowego formę stylistyczną.

¹ Przekład Elwira Stefańska.

- *Semiotyczna typologia przekładu* zaproponowana przez Romana Jakobsona wyróżnia trzy jego rodzaje: a) przekład wewnątrzjęzykowy; b) przekład międzyjęzykowy, czyli przekład właściwy; c) przekład międzysemiotyczny (tłumaczenie z języków naturalnych na systemy semiotyczne sztuczne, i odwrotnie) (Jakobson 1959).
- *Realistyczna teoria przekładu* (Kashkin). Założyciel danej teorii za jej podstawę uważa poznanie rzeczywistości ukrytej za przekładanym tekstem, przede wszystkim w kontekście przekładu literackiego.
- *Teoria tłumaczenia maszynowego* (Andreev, Andrew D. Booth, Yehoshua Bar-Hillel, Leon Dostert, Ljudskanov, Mielczuk, Motorin, Victor Oswal, Riewzin, Erwin Reifler, Richard H. Richens, Rosenzweig, Roger Schank, Smirnow-Trojański, Warren Weaver i inne). Powyższa teoria związana jest z problematyką tłumaczenia z udziałem systemów skomputeryzowanych.

Przekład (jako działalność tłumacza, proces, jako rezultat procesu – utwór w formie tekstu) cechuje funkcjonalność, czyli realizowanie określonych funkcji. W zależności od konkretnej sytuacji, celów, gatunku tekstu wyjściowego w procesie przekładu realizowano jedną lub kilka z następujących podstawowych funkcji:

- *Pragmatyczna* (przekład z reguły powstaje na konkretne potrzeby lub zamówienie jednego z komunikantów (jego odbiorców);
- *Spoleczna* (przekład może służyć realizacji celów społecznych);
- *Informacyjna* (cel przekładu – donieść do odbiorcy lub określonej grupy odbiorców istotną informację);
- *Kognitywna* (poznawcza – jeden ze sposobów poznania rzeczywistości);
- *Intelektualna* (jeden ze sposobów myślenia, tworzenia pojęć, ustalania związków logicznych pomiędzy nimi);
- *Dydaktyczna* (przekład może służyć jako pomoc do nauki języka obcego);
- *Komunikacyjna* (najważniejsza i najistotniejsza funkcja przekładu – służyć celom komunikacji; autorzy współczesnych prac przekładoznawczych podkreślają ważną rolę przekładu w komunikacji międzykulturowej);
- *Kontrastywna* (porównawcza – dzięki przekładowi można opisywać oraz analizować różne języki w planie kontrastywnym);
- *Estetyczna* (szczególnie w przypadku tłumaczenia dzieł artystycznych, na przykład, utworów poetyckich);
- *Ekspresywna* (jeden ze sposobów wyrażania emocji, oraz emocjonalnego wpływu na odbiorcę);

- *Stylistyczna* (przeniesienie w tekst przekładu parametrów stylistycznych tekstu oryginału uwarunkowanych funkcjonalnie oraz pragmatycznie);
- *Apelatywna* (wywołanie określonej reakcji lub zachowania u odbiorców przekładu).

3. Ekwiwalencja w przekładzie

Zagadnienie ekwiwalencji ma dla przekładu znaczenie fundamentalne. Można bez obawy stwierdzić, że wszelki przekład jest zawsze ekwiwalencją (Pieńkos 2013, 170).

Problemowi ekwiwalencji w przekładzie poświęcono wiele prac lingwistycznych i przekładoznawczych (klasycznych i współczesnych) szerokiego kręgu badaczy (R. Jakobson, E. Nida, J. Catford, O. Kade, W. Wills, G. Toury, A. Pym, J.- P. Vinau, J. Darbelnet, J.- R. Ladmiral, H. Meschonnic, A. Oettinger, M. Pergonier, M. Ballard, M. Lederer, W. Koller, K. Reiss, P.- R. Roda, W. Winter, V. Komissarov, H. Vermeer, A. Fiodorow, B. Kielar, T. Micewicz, O. Wojtasiewicz, K. Hejwowski, J. Pieńkos, L. Nelyubin i innych). Celem danego rozdziału opracowania jest przedstawienie niektórych wniosków oraz podsumowań odnośnie charakteru i istoty ekwiwalencji.

Ekwiwalencja to „relacje między dwiema wielkościami, które mają tę samą lub podobną wartość” (Kielar 1988, 80). „Ekwiwalencja znaczy równoważność” (Pieńkos 2003, 170). Zasadniczym aspektem zagadnienia ekwiwalencji przekładowej jest jej stopniowanie. Koncepcje stopniowania ekwiwalencji ukazały się między innymi w pracach Otto Kade (1980), Wenera Kollera (1979), Viktora Komissarova (1990).

J. Recker w celu określenia relacji między dwoma wielkościami (głównie leksemami i sememami) tekstu wyjściowego i tekstu docelowego posługuje się terminem *uzasadnione odpowiedniości* („закономерные соответствия”; Recker 1950, 5). Autor wyróżnił trzy kategorie *uzasadnionych odpowiedniości*: ekwiwalenty (odpowiedniki), analogi oraz adekwatne zamiany. Wybór jednej z trzech wyżej wymienionych kategorii uwarunkowany jest gatunkiem tekstu wyjściowego oraz rodzajem przekładu: tłumaczenie specjalistyczne wymaga doboru *ekwiwalentów*; w tłumaczeniu tekstów publicystycznych niezbędne są *analogi*; natomiast w tłumaczeniu tekstów literackich potrzebne jest zastosowanie metody *adekwatnych zamian*. Oczywiście, powyższa klasyfikacja *uzasadnionych odpowiedniości* nie może być uniwersalnym kryterium oraz przewodnikiem dla tłumaczy, ponieważ, jak słusznie zauważa K. Hejwowski, „w praktyce

nawet w przypadku terminologii i nomenklatury absolutna ekwiwalencja nie jest regułą” (Hejwowski 2004, 31).

A. Fiodorow rozważając temat relacji pomiędzy tekstem wyjściowym a tekstem docelowym oraz wyjaśniając znaczenia pojęć *adekwatność*, *wierność*, *dokładność*, *odpowiedniość*, *zgodność*, *substytucja tłumaczenia*, twierdzi, iż celem doboru przez tłumacza odpowiednich środków językowych w przekładzie jest osiągnięcie *efektu ogólnego*, który powinien być taki sam, jak w tekście wyjściowym. Językoznawca przedkłada nad wszystkie wyżej wymienione określenia relacji pomiędzy oryginałem a przekładem pojęcie *pełnowartościowości* tłumaczenia jako przekaz treści oraz funkcjonalno-stylistycznych właściwości tekstu wyjściowego (Fiodorow 2002, 123). Jerzy Pieńkos omawia pojęcie *pełnowartościowości*, utożsamiając go z pojęciem *ekwiwalentności*, nawiązując do identyeczności funkcjonalnej „zgodnie z intencją autora oryginału” elementów obu tekstów (Pieńkos 2003, 26–27).

Większość współczesnych teorii ekwiwalencji opiera się na koncepcji amerykańskiego lingwisty Eugene’a Nidy o rozróżnieniu tak zwanych *ekwiwalencji formalnej* (tłumaczenie dosłowne, mechaniczne) i *ekwiwalencji dynamicznej* (1964) oraz konieczności uwzględniania tej ostatniej w procesie przekładu tekstów.

Wychodząc z założenia, iż absolutna ekwiwalencja zarówno między tekstem oryginału i przekładu jak i między ich elementami jest niemożliwa, współcześni autorzy prac o przekładzie biorą za podstawę funkcjonalne ujęcie danego procesu, w związku z czym coraz częściej posługują się terminem *invariant przekładu* (invariant – wartość niezmienna, element niezmienny). *Invariant przekładu* jest to informacja, która ma być przekazana do odbiorcy przekładu z maksymalnym uwzględnieniem i zachowaniem właściwości formalnych (językowych) języka wyjściowego i języka docelowego w zależności od sytuacji, celów oraz sfery komunikacji (Nelyubin 2014). Terminem *invariant* w ujęciu funkcjonalnym posługuje się również Anna Majkiewicz: „[Z]a invariant (element niezmienny) przyjmuje się zachowanie w przekładzie tej samej funkcji tekstu, co w oryginale” (2007, 259).

W procesie tłumaczenia z języka oryginału na język docelowy należy określić sytuację komunikacyjną, funkcje danego tekstu (informacyjna, przedstawieniowa, apelatywna, perswazyjna, emotywna, ekspresywna itp.).

Koncepcja ekwiwalentności komunikacyjnej polega na porównaniu wartości komunikacyjnej przekładu i oryginału...Jeżeli w tekście przekładu udało się tłumaczowi odtworzyć (zreprodukować) przeciętną wartość komunikatu zawartego w tekście źródłowym, to taki przekład może być uznany za ekwiwalentny pod względem komunikacyjnym z tekstem źródłowym (Pieńkos 2003, 178).

W procesie komunikacji dwujęzycznej (tłumaczenia tekstu z jednego języka na drugi) informacja (idea, treść) którą przekazywano za pomocą środków werbalnych wszystkich poziomów języka wyjściowego „powlekana” jest w środki werbalne innego systemu językowego. Jednak semantyka (idea, informacja, funkcja) powinna być przekazana bez zmian i zachowana w tekście docelowym. W tym przypadku można mówić o *inwariancie przekładu* (Nelyubin 2014).

Funkcjonalne ujęcie ekwiwalencji w przekładzie pozwala sformułować najważniejszy jego cel: utworzenie takiego tekstu w języku docelowym, żeby ów tekst wywoływał efekt komunikacyjny taki sam, jaki wywołuje tekst wyjściowy.

4. Współczesne ujęcie roli i funkcji przekładu

Przekład w XXI wieku, w warunkach globalizacji, wielokulturowości, rozwoju i rozpowszechniania technologii informacyjnych i komunikacyjnych stał się działalnością niezwykle aktualną. Teza ta już nie jest ani tajemnicą, ani odkryciem; warto jednak podkreślić jej znaczenie w kontekście danego opracowania. Jerzy Pieńkos zaznacza rolę przekładu we „współpracy międzynarodowej:” Rodzi się pilna potrzeba ponownej oceny miejsca przekładu w globalnej strategii komunikacji językowej” (Pieńkos 2003, 424).

Definiowanie i analiza przekładu wyłącznie z punktu widzenia transferu struktur lingwistycznych, pod kątem ustalenia stosunku pomiędzy dwoma językami lub pomiędzy dwoma tekstami w różnych językach obecnie należy do przeszłości:

Tłumaczenie tekstu albo (jeśli wolimy) inteligentne jego czytanie oznacza uchwycenie w tym samym czasie aspektu językowego i niejęzykowego normalnej bieżącej operacji, jaką jest komunikacja językowa. Język nie żyje życiem samoistnym. (Pieńkos 2003, 30).
Czynność tłumaczenia realizuje się nie na poziomie wyrazów i wyrażeń, ale na poziomie komunikatu (Pieńkos 2003, 46).

Olgierd Wojtasiewicz rozważając problem ewentualnej nieprzekładalności tekstów, przedstawił jej przyczyny kryjące się w sferze morfologii, struktur fonetycznych, systemów terminologicznych, aluzji, wieloznaczności, gry słów – czyli w sferze struktur konkretnych języków. Ciekawym i zaskakującym momentem powyższego opracowania stało się stwierdzenie autora: problemy przekładowe uwarunkowane są przede wszystkim różnicami kulturowymi (Wojtasiewicz 2007, 94).

Do połowy ubiegłego stulecia w lingwistyce przeważało ujęcie języka jako systemu elementów (znaków), tworzących mniej lub więcej spójną strukturę. Przez gramatykę generatywną oraz jej wybitnych teoretyków (Chomsky, Jakobson, Troubetzkoy, Worf i inni) dokonano istotnego postępu w charakterystyce i klasyfikacji języków, analizie elementów językowych oraz związków paradygmatycznych i syntagmatycznych. Jednakże aktualne problemy współczesności, kwestie współdziałania i współzależności języka i społeczeństwa, odzwierciedlenia w języku kultury i światopoglądu jego użytkowników, kognitywne aspekty lingwistyki pozostawały poza obszarem badań gramatyki generatywnej.

Pod koniec XX stulecia intensywnie rozwijały się lingwistyka komunikacyjna, lingwistyka kognitywna, lingwistyka stosowana, neofilologia, lingwistyka antropologiczna, lingwokulturologia, komunikacja międzykulturowa, których łączy w sposób istotny funkcjonalne (pragmatyczne) ujęcie języka jako zjawiska społecznego, najważniejszego mechanizmu komunikacji międzyludzkiej i międzykulturowej. Komunikacja międzykulturowa jest komunikacją w kontekście współdziałania istniejących w pewnym czasie oraz przestrzeni kultur, które realizowane są za pomocą języków (Nelyubin 2013, 62–63).

Z punktu widzenia tradycyjnej teorii przekładu (przekładoznawstwa) przekład definiowano jako proces „przetawienia” kodu językowego, zamiany elementów języka wyjściowego (JW) na elementy języka docelowego, języka przekładu (JD, JP). W nowym traktowaniu języka z pozycji lingwistyki kognitywnej uwzględniane są jego rola i funkcje poznawcze, co stało się podstawą do nowego ujęcia przekładu w przekładoznawstwie w aspekcie aktywacji i współdziałania struktur kognitywnych komunikantów i tłumacza, realizującego funkcję pośrednika w komunikacji międzykulturowej. Lingwistyka kognitywna operuje kategoriami semantyki językowej, które odzwierciedlają procesy poznania rzeczywistości poprzez konkretną społeczność językową. Kognitywna funkcja języka polega na kreowaniu *językowego obrazu świata*, czyli obrazowaniu rzeczywistości, idei, ideałów, kultury, światopoglądu jego użytkowników poprzez struktury i elementy semantyczne. Komunikacja międzykulturowa jest dialogiem kultur, który oparty jest na kognitywnych procesach odbioru komunikatu werbalnego (kodu językowego), który może być realizowany poprzez pryzmat cech społecznych i kulturowych nosicieli języka.

W związku z powyższym, przekładoznawstwo, będąc dyscypliną lingwistyczną, obecnie oparte jest na konieczności uwzględniania współdziałania różnych kultur. Przekład każdego tekstu jest jedną z form takiego współdziałania. Kultura jest komponentem i jednocześnie obrazowaniem wielu aspektów życia i działalności ludzi, między innymi przekładu, który ma charakter społeczny, kulturowy, komunikacyjny i kognitywny.

Analiza języka w aspekcie przekładoznawstwa często pozwala na charakterystykę specyfiki kultury, ponieważ zapoznanie się z kulturą poprzez badania lingwistyczne służy jako cenny materiał praktyczny oraz teoretyczny z punktu widzenia rozszerzenia i wzbogacenia wiedzy o rzeczywistości (Nelyubin 2013, 63).

Przekład w świecie współczesnym określano jako „niezwykle skomplikowaną operację intelektualną” (Hejrowski 2004, 7), „formę komunikacji językowej” (21), „operację na umysłach” (48), „akt komunikacji” (Pieńkos 2003, 340), „akt twórczy” (153; 340), „nośnik międzynarodowej komunikacji językowej, „środek, zapewniający współpracę narodów”, „jeden z kluczy do dialogu między narodami” (380), „podstawowe zadanie w trzecim tysiącleciu” (424), „działalność intelektualną” (459), „nośnik wiedzy *siu generis* o językach, literaturach, kulturach, kontaktach” (31), „czynność psycholingwistyczna” (70), „środek utrzymywania kontaktów z innymi krajami, „środek komunikacji międzyludzkiej” (102), proces transferu treści pojęciowych i emocjonalnych z jednego języka na drugi” (467), „narzędzie komunikacji...międzykulturowej” (425), „czynność umysłowa” (Wojtasiewicz 2007, 92), „moduł komunikacji międzykulturowej” (Mityagina 2014, 10), „formę komunikacji międzykulturowej” (Kovalevsky 2014, 68), „mediację komunikacyjną” (Kovalevsky 2014, 70) itd.

Obecnie przekład postrzega się nie tylko jako formę komunikacji międzyjęzykowej, ale również jako formę komunikacji międzykulturowej. Przekład jest sposobem na wyjście z izolacji kulturowej i środkiem łączenia różnych kultur (Chaikovskiy, Voronevskaya, Lysenkova i Kharitonova 2014). Przekład spełnia rolę „łącznika” kultur, jak również poznania tej czy innej kultury oraz utożsamiania się z nią (Bassnet 2007). Ważną misją przekładu w III tysiącleciu jest realizacja *funkcji wezwania*, czyli zdolności komunikowania się z obcojęzycznym i innokulturowym odbiorcą nie tylko w celu przekazu informacji estetycznej i innej, ale również w celu wywołania w nim odpowiedniej reakcji (odezwij) (Chaikovskiy, Voronevskaya, Lysenkova i Kharitonova 2014). Dobry przekład powinien spełniać także tekstowe kryterium *akceptabilności*, czyli kryterium dotyczące norm językowych, stylistycznych, gatunkowych właściwych dla języka docelowego (Majkiewicz 2007, 259).

Przez współczesnych teoretyków przekładu wytyczono oraz sformułowano główne cele i kierunki współczesnych badań teoretycznych i praktycznych:

- opracowanie prakseologii przekładu na podstawie analizy porównawczej konkretnych par języków oraz reprezentowanych przez nich odmiennych kultur;
- wyjawienie i poszukiwanie sposobów pokonania barier międzykulturowych, które mogłyby powstać w procesie przekładu;

- opracowanie wskazówek oraz zaleceń praktycznych odnośnie przekładu tekstów różnych gatunków;
- prognozowanie różnych możliwości współdziałania kultur, realizowanego poprzez przekład.

Reasumując, w czasach obecnych przybiera na aktualności rola przekładu w realizacji celów komunikacji międzyjęzykowej i międzykulturowej. Współczesna era komunikacji wymaga coraz bardziej skutecznych sposobów przekazu informacji i treści zawartych w kodach językowych. Warunkiem adekwatnej i pełnowartościowej komunikacji międzykulturowej jest pokonanie barier i konfliktów powstałych w wyniku różnicy kultur i kognitywnych struktur semantycznych poszczególnych języków (Chaikovsky, Voronevskaya, Lysenkova i Kharitonova 2014, 35). Dialog kultur oparty jest na przekazie i odbiorze komunikatów werbalnych nacechowanych kulturowo. Przekład jest doskonałym narzędziem oraz jedną z najważniejszych form komunikacji międzyjęzykowej i międzykulturowej i utożsamiania się z innymi kulturami. Kognitywna funkcja przekładu ma charakter interdyscyplinarny i polega między innymi na współdziałaniu z literaturoznawstwem, kulturoznawstwem (Linke 2009), pogłębianiu i rozwijaniu badań w zakresie przekładoznawstwa i dyscyplin pokrewnych w rezultacie tego współdziałania.

5. Rola tłumacza w świecie współczesnym

Teza określająca, iż działalność i kompetencje tłumacza nie ograniczają się tylko do operacji na tekstach w dwóch językach lub operacjach na językach, wydaje się oczywistą. (Chociaż stwierdzenie, iż powyższe umiejętności nie są obecnie znaczące, byłoby niebezpiecznie skrajnym). Żeby być dobrym (nawet nie doskonałym – nie ma tłumaczy doskonałych, jak również nie ma doskonałych przekładów) tłumaczem w naszych czasach, trzeba posiadać wiele innych umiejętności, kompetencji i predyspozycji. Jakim wyzwaniem współczesności powinien stawiać czoło tłumacz różnych gatunków tekstów? Jaką misję ma on do spełniania?

Krzysztof Hejwowski, określając tłumaczenie jako „formę komunikacji językowej”, „dodatkowo skomplikowaną różnicami językowymi, kulturowymi”, podkreśla obecność w tym skomplikowanym akcie komunikacji „osoby trzeciej – tłumacza” (2004, 21). Przede wszystkim tłumacz determinuje stopień skuteczności i adekwatności aktu komunikacji w formie tłumaczenia (Hejwowski 2004, 57).

Działalność tłumacza XXI wieku uwarunkowana jest zestawieniem następujących kompetencji: profesjonalnej, intelektualnej, językowej, kompetencji aktu mowy, komunikacyjnej, semantycznej, interpretacyjnej, tekstowej, międzykulturowej (Medetova 2008).

Kompetencja międzykulturowa polega na zdolności tłumacza do wykorzystania całego systemu wiedzy i umiejętności niezbędnych dla rozkodowania, jak również adekwatnej interpretacji znaczenia i podstawy werbalnego i niewerbalnego zachowania przedstawicieli różnych kultur oraz orientowania się w kontekście socjokulturowym konkretnej sytuacji komunikacyjnej. Komunikacja międzykulturowa z kolei składa się z następujących subkompetencji: kompetencja socjolingwistyczna (dobór, wykorzystanie i odbieranie środków językowych w zależności od miejsca, celów i uczestników komunikacji); kompetencja socjokulturowa (realioznawcza); kompetencja socjopsychologiczna (orientowanie się w systemie modeli zachowania na tle kulturowym, narodowościowym, tolerancja). Żeby osiągnąć wymagany poziom kompetencji międzykulturowej, tłumacz musi być dwujęzycznym, jak również dwukulturowym, ponieważ podstawą dla dobrego przekładu jest efektywna komunikacja międzykulturowa (Medetova 2008; Alimov 2014). Na przykład, żeby tłumacz mógł dobrze i poprawnie przetłumaczyć jedno tylko podane niżej zdanie z języka rosyjskiego, musi on znać język oryginału i język przekładu w stopniu zaawansowanym i natywnym: „За пещаной косой лопухий косой пал под острой косой косой бабы с косой”. W zdaniu pięć razy powtarza się wyraz *косой*, który za każdym razem powinien być przetłumaczony inaczej – za jednakowym brzmieniem oraz jednakową pisownią wyrazów kryją się ich odmienne znaczenia (polisemia), odmienne części mowy (przymiotniki, rzeczowniki), odmienne formy gramatyczne wyrazów. Oczywiście, utrudnia to proces przekładu frazy na inne języki. Wersja przekładu frazy na język angielski: „Behind the sand hill a long-eared hare was killed with a sharp scythe by a squint-eyed woman wearing her hair in a plait;”² na język polski: „Za piaskową wydumą kłapouchy zając został ścięty ostrą kosą zezowatej kobiety (baby) z warkoczem”.

Jerzy Pieńkos nawiązuje do powyżej wymienionych założeń dotyczących misji oraz kompetencji tłumaczy XXI wieku:

Tłumacz powinien łączyć wiele umiejętności: nade wszystko wymagana znajomość językowych oryginału i przekładu oraz opanowanie językowych technik przekazywania informacji, dostateczna znajomość środowiska, dla którego przeznaczone są tłumaczone teksty, z niezbędną wiedzą z zakresu dziedzin objętych przekładem (2003, 281–282).

² Форум → Перевод, грамматика и словарный запас ↓ Как перевести наиболее грамотно. <http://www.efl.ru/forum/threads/81670/>.

Autor kładzie szczególny nacisk na określenie roli i miejsca tłumacza we współczesnej rzeczywistości, twierdząc, iż zawód tłumacza dotychczas nie został doceniony i zaważony na należytych poziomach (131). Dobry tłumacz, oprócz znajomości obu języków, powinien być wyposażony w znajomość realiów zawartych w tekście docelowym (385).

Warunkiem oraz czynnikiem efektywnego i dobrego wykonywania przez tłumacza swojego zawodu służą niezbędne kwalifikacje oraz znajomość teorii przekładu. Dobry tłumacz to także ten który nadrabia ewentualne braki w wiedzy teoretycznej własnym doświadczeniem oraz intuicją:

Tłumacz zatem powinien być „wyposażony” w szereg kompetencji i umiejętności. Musi posiadać wszechstronną znajomość języka wyjściowego i docelowego, wiedzę z zakresu lingwistyki kontrastywnej, konwencji gatunkowych, rozległą wiedzę kulturową, kompetencje terminologiczną, fachową, a także cechować się kreatywnością językową, nie mówiąc już o odpowiednich cechach psychofizycznych w zależności od translacji ustnej czy pisemnej (Majkiewicz 2007, 260).

Do kwestii konieczności posiadania przez współczesnego tłumacza odpowiednich kompetencji nawiązuje Krzysztof Hejwowski posługując się terminem *kompetencja tłumaczeniowa*:

Elementami kompetencji tłumaczeniowej z pewnością są:

1. znajomość języka wyjściowego i docelowego;
2. umiejętność dopasowywania do siebie różnych struktur na podstawie ich względnego podobieństwa;
3. znajomość kultury krajów, w których mówi się językiem wyjściowym i docelowym;
4. wiedza ogólna i specjalistyczna;
5. sprawności komunikacyjne;
6. wnikliwość w *dążeniu do sensu*;
7. znajomość teorii tłumaczenia;
8. Predyspozycje i cechy charakteru (2004, 153–154).

Analiza literatury przedmiotowej oraz rozważań współczesnych badaczy misji tłumacza pozwala na prezentację następującego wykazu definicji: tłumacz XXI wieku jest zatem „twórcą terminu”, „terminologiem”, „proponentem zespołu przemysłanych i zdefiniowanych terminów” (Pieńkos 2003, 236), „producentem (autorem) terminu (terminów)” (243), „promotorem zmian” (282), „pełnoprawnym pisarzem, ... godnym podziwu i szacunku”, „ważną postacią współczesnego świata” (380), „ekspertem w dziedzinie komunikacji międzykulturowej”, „moderatores kultur” (Chaikovskiy, Voronevskaya,

Lysenkova i Kharitonova 2014, 5) „mediatorem kultur” (45), „pośrednikiem” (66), „konkurentem autora tekstu oryginału” (66), „koniem napędowym postępu” (Kirillova 2008, 11), „zawodowcem” (Usacheva 2014, 46) „agentem komunikacji międzykulturowej” (46), „tłumaczem sfery konceptu tekstu oryginału”, „pośrednikiem pomiędzy oryginałem a przekładem”, „odbiorcą, interpretatorem i nadawcą tekstu” (60), „ekspertem, ... posiadającym biculturową kompetencję” (61), „pośrednikiem komunikacyjnym” (Kovalevsky 2014, 68), „autorem tekstu – duplikatu” (78), „pośrednikiem kulturowym” (83), „ekspertem w komunikacji międzykulturowej” (83), „kurierem kultury” (Medetova 2008), „pośrednikiem między danymi kulturami”, „odbiorcą (pierwotnym) i nadawcą (wtórnym)” (Majkiewicz 2007, 257).

Ważnym zadaniem tłumacza w procesie komunikacji międzykulturowej jest korelacja aparatu kategorialnego kultury-dawcy z aparatem kategorialnym kultury-biorcy przez pryzmat własnego systemu kognitywnego – żeby pokonać bariery, przeszkody w postaci różnic kulturowych, językowych i kognitywnych oraz przejawów „dysonansu kulturowego”³ (Usacheva 2014, 53). Jest to zadanie trudne i wymaga od tłumacza wysiłku, wspomnianych już wyżej kompetencji oraz korzystania z literatury przedmiotowej zawierającej wskazówki odnośnie strategii tłumaczeniowych (Hejwowski 2004, Pieńkos 2003, Wojtasiewicz 2007).

A. Usacheva podaje ciekawy przykład błędu tłumaczeniowego powstałego w wyniku „dysonansu kulturowego” – dosłowne tłumaczenie z języka angielskiego tytułu filmu „Love Is a Four-letter Word” na język rosyjski jako „Любовь – это слово из четырёх букв” („Miłość jest wyrazem czteroliterowym”⁴) (Usacheva 2014, 62).

Do zasobów zawodowego tłumacza zalicza się: znajomość języków i kultur, cechy oraz charakterystyki osobowościowe, zdolności kognitywne, jak również specyficzne umiejętności tłumaczeniowe (Usacheva 2014).

Realizując funkcję komunikacyjną w dwujęzycznym kontekście, tłumacz jednocześnie koduje i rozkodowuje informację, zawartą w kodach dwóch systemów językowych. Żeby skutecznie realizować te podstawowe zadania, tłumacz powinien przestrzegać następujące zasady:

Zasada 1. Znajomość określonego minimum słownictwa języka wyjściowego (co najmniej 10 tys. jednostek leksykalnych).

³ Przekład, Elwira Stefańska.

⁴ Przekład, Elwira Stefańska.

Zasada 2. Znajomość struktur gramatycznych oraz zasobów stylistycznych języka wyjściowego.

Zasada 3. Znajomość podstawowych aspektów teorii przekładu.

Zasada 4. Opanowanie technik i metod tłumaczenia.

Zasada 5. Wykorzystanie w przekładzie szerokiej gamy środków stylistycznych, leksykalnych, gramatycznych języka docelowego (tu – języka rosyjskiego).

Zasada 6. Znajomość warunków, atmosfery, środowiska, otoczenia, sytuacji, które służą za tło dla danej komunikacji międzyjęzykowej (*фоновые знания* (ros.).

Zasada 7. Znajomość realiów kraju języka docelowego (posiadanie wiedzy realioznawczej i krajoznawczej).

Zasada 8. Posiadanie co najmniej ogólnej orientacji w zakresie przedmiotu, którego dotyczy tekst tłumaczenia.

Zasada 9. Znajomość typologii przekładów oraz umiejętność zastosowania jej w praktyce.

Zasada 10. Dążenie do wierności (adekwatności) tłumaczenia (Nelyubin 2014, 77–85).

Przestrzegając zasady dążenia do wierności (adekwatności), pełnowartościowości przekładu, nie powinno się kopiować i odtwarzać w tekście docelowym form i elementów językowych (w tym znaczeniowych) oryginału, lecz należy „uchwycić” jego wartości i parametry funkcjonalnie-pragmatyczne i za pomocą środków języka przekładu przenieść je do tekstu docelowego (dążenie do ekwiwalencji przekładu w ujęciu funkcjonalnym). Żeby osiągnąć odpowiedni poziom efektywności komunikacji międzyjęzykowej i międzykulturowej, przekład powinien oddziaływać na odbiorców tekstu docelowego w taki sam sposób, jak oddziałuje na swoich odbiorców tekst oryginału.

Reasumując rola tłumacza w rozwoju kultur nosicieli różnych języków, zrozumieniu, interpretacji oraz ich współdziałaniu (komunikowaniu się kultur) jest znacząca i obecnie nie do końca określona, opisana i zbadana. Misja tłumacza polega także na modelowaniu schematu kognitywnego autora tekstu wyjściowego, porównywaniu z elementami własnej sfery kognitywnej oraz odtworzeniu danego schematu w tekście przekładu, wraz z uruchomieniem współdziałania sfer kognitywnych wszystkich trzech (autor, tłumacz, odbiorca tekstu przekładu) uczestników komunikacji międzykulturowej. W związku z powyższym zadaniem teorii i praktyki przekładu jest sprecyzowanie oraz analiza danego procesu współdziałania sfer kognitywnych komunikantów. Większość badaczy podkreśla, iż tłumacz, aby jego przekład jako akt (lub forma) komunikacji pomiędzy autorem tekstu oryginału a odbiorcami tekstu tłumaczonego spełniał funkcje komunikacyjną

i międzykulturową w sposób jak najbardziej skuteczny, powinien być co najmniej dwujęzycznym i dwukulturowym.

6. Przekład literacki w dialogu międzykulturowym. Przekład polskich i rosyjskich tekstów literackich

Obiektem przekładu literackiego (artystycznego) służy dzieło literackie (literatura piękna, literatura autorska). Przekład literacki jest to przekład prozy autorskiej, poezji oraz folkloru (Alimov 2014). Cechą wyróżniającą oraz podstawowym celem dzieła literackiego jest oddziaływanie emocjonalne, estetyczne, ekspresywne na czytelnika, co może być osiągnięte dzięki wykorzystaniu różnorodnych środków stylistycznych i językowych (poetyckich) (epitet, porównanie, metafora, hiperbola, metonimia, peryfrazja, oksymoron, alegoria, symbol, grotesk, ironia, gra słów (kalambur), sarkazm, aliteracja, asonans, aluzja, anafora, antyteza, apokopa, amplifikacja, inwersja, metateza, parcelacja, rymowanie, rytmika, eufemizm, epifora itp.) (Hejwowski, Majkiewicz, Pieńkos, Wojtasiewicz, Fiodorow i inne).

W związku z powyższym, w procesie przekładu dzieła literackiego zadaniem tłumacza jest zachowanie funkcji emocjonalnej i ekspresywnej oryginału oraz wszystkich niuansów treści i formy danego utworu. Jest to tak zwany *invariant przekładu* literackiego, który, oprócz przekazu informacji, myśli i intencji autora, zawiera również formę dzieła artystycznego, styl autora oraz niuanse kulturowe (Nelyubin 2014):

Dzieła literackie są z natury rzeczy strukturami wielowarstwowymi, a ich funkcją jest umożliwienie czytelnikowi bezpośredniego kontaktu z wartościami estetycznymi zawartymi w dziele (Pieńkos 2003, 466).

Nie można sobie wyobrazić, aby przystępując do tłumaczenia takiego dzieła autorskiego – tłumacz nie utożsamiał się z osobą autora, z treścią dzieła (Pieńkos 2003, 390).

Zapoznanie się z przekładem wiersza znanej laureatki Nobla, wybitnej autorki dzieł liryczno-poetyckich Wiesławy Szymborskiej „Kot w pustym mieszkaniu” w wykonaniu Natalii Astafjewej (Наталья Астафьевой) pozwala zauważyć, iż najważniejsze elementy formy i treści oryginału zostały w wersji rosyjskiej zachowane. Oto fragment oryginału i jego przekładu:

Kot w pustym mieszkaniu

Umrzeć – tego się nie robi kotu.
 Bo co ma począć kot
 w pustym mieszkaniu.
 Wdrapywać się na ściany.
 Ocierać między meblami.
 Niż niby tu nie zmienione,
 a jednak pozamieniane.
 Niby nie przesunięte,
 A jednak porozsuwane.
 I wieczorami lampa już nie świeci.

Кот в пустой квартире

Умереть – так с котом нельзя.
 Ибо что же кот будет делать
 в пустой квартире.
 Лезть на стену.
 Отираться среди мебели.
 Ничего как бы неодм изменилось,
 но всё как будто пенили.
 Ничего как бы не сдвинуто с места,
 Но всё же не на месте.
 И вечерами дампа уж не светит.

Powyższe tłumaczenie jest adekwatnym i pełnowartościowym. Zachowano formę wiersza (brak rymów – „biały wiersz”, rytmika), ekspresywne i stylistyczne elementy tekstu poetyckiego, przekaz informacji, przeżyć, emocji autorki (które pokazane są poprzez przeżycia i odczucia kotka po śmierci jego gospodarza). W tym konkretnym przypadku potwierdza się teza Krzysztofa Hejnowskiego o tym, że

[t]łumaczenie jest możliwe dzięki względnemu podobieństwu struktur mentalnych i językowych oraz naszej umiejętności wczuwania się w inne sposoby myślenia (2004, 15).

Czym jest przekład dzieła literackiego *par excellence* – rzemiosłem, nauką czy sztuką? Większość autorów uważa, iż przekład literacki jest sztuką (twórczością) (Czukowski, Majkiewicz, Pieńkos, Pumpyansky, Usacheva i inne). Olgierd Wojtasiewicz postuluje, iż tłumacz tekstów literackich, które cechuje najmniejszy stopień przekładalności oraz które są „wyłączone z tłumaczenia zmechanizowanego”, powinien odznaczać się pomysłowością (czyli kreatywnością i artystycznością; 2007, 93).

Coraz częściej w pracach o przekładzie literackim formułowano tezę o wzajemnym oddziaływaniu przekładu literackiego i komunikacji międzykulturowej. Niektórzy autorzy podkreślają, iż sformułowanie: „przekład literacki jako forma komunikacji międzykulturowej”⁵ odzwierciedla aktualny problem teorii przekładu, który jeszcze czeka na wszechstronne zbadanie i rozwiązanie; przy czym klucz do rozwiązania owego problemu znajduje się w kontekście współdziałania języka, kultury i przekładu. Przekład literacki jest ważnym środkiem odzwierciedlenia cech kultury narodowej oraz mentalności jej reprezentantów.

⁵ Przekład, Elwira Stefańska.

Przekład literacki i komunikację międzykulturową określano również jako rodzaje działalności (językowej, twórczej, artystycznej, kulturologicznej, komunikacyjnej, międzykulturowej, kognitywnej itp.), które są zbliżone do siebie (można zaryzykować użycie wyrazu „nierozłączne”), ponieważ komunikacja międzykulturowa uwarunkowana jest między innymi procesem przekładu poezji, prozy, dramaturgii z języka na język; w równym stopniu na osiągnięcie wysokiego poziomu adekwatności przekładu literackiego składa się kompetencja międzykulturowa tłumacza (2014). Mimo tak oczywistego faktu współzależności pomiędzy przekładem literackim i komunikacją międzykulturową, na drodze zbliżenia tych rodzajów działalności i wiedzy można napotkać wiele trudności oraz przeszkód, ponieważ jak dotychczas w teorii komunikacji międzykulturowej jeszcze nie przybliżono charakteru ich współdziałania, nie opracowano koncepcji kulturologicznych w przekładzie literackim, nie skonkretyzowano pojęć, używanych na pograniczu teorii i prakseologii przekładu literackiego a kulturologii (Chaikovsky, Voronevskaya, Lysenkova i Kharitonova 2014, 8). We współczesnej lingwistyce rozważano kwestię integracji teorii języka, nauki o przekładzie literackim, lingwokulturologii, komunikacji międzykulturowej oraz utworzenia tak zwanej teorii międzykulturowej komunikacji w przekładzie literackim.

Tłumacz dzieła literackiego powinien posiadać wiedzę kulturoznawczą, jak również postrzegać cechy tożsamości językowej autora oryginału, reprezentować własną tożsamość językową. (Lysenkova 2006).

Umiejętność tłumaczenia tekstów literackich (którą cechują, jak zaznaczono powyżej, artystyczność, twórczość, kreatywność, pomysłowość) polega również na zastosowaniu odpowiedniej strategii tłumaczeniowej i technik tłumaczeniowych. Krzysztof Hejwowski wymienia następujące strategie tłumaczeniowe: strategia udomowienia (adaptacja), egzotyzacji, strategia tłumaczenia syntagmatycznego, strategia tłumaczenia funkcjonalnego (2004, 76). Dalej autor przedstawia klasyfikację technik tłumaczeniowych: 1. *Reprodukcja bez objaśnień*. 2. *Reprodukcja z objaśnieniem*. 3. *Tłumaczenie syntagmatyczne bez objaśnień*. 4. *Tłumaczenie syntagmatyczne z objaśnieniem*. 5. *Uznany ekwiwalent*. 6. *Ekwiwalent funkcjonalny*. 7. *Hiperonim*. 8. *Ekwiwalent opisowy*. 9. *Opuszczenie* (76–84).

Autorzy monografii „Przekład literacki jako rodzaj komunikacji międzykulturowej”⁶ opisują następujące strategie tłumaczeniowe: 1. *Konwergencja tłumaczeniowa vs dyspersja tłumaczeniowa*. (Konwergencja tłumaczeniowa określana jest w powyższym opra-

⁶ Przekład, Elwira Stefańska.

cowaniu jako dobór odpowiedników w przekładzie za pomocą hiperonimu, który może zastępować od razu kilka synonimicznych leksemów; dyspersja tłumaczeniowa polega na doborze do jednego wyrazu w tekście oryginału szeregu wyrazów synonimicznych w tekście przekładu). 2. *Egzotyzyacja tekstu przekładu* („forenizacja”). 3. „*Domestykacja*”⁷ (adaptacja, udomowienie, tłumaczenie funkcjonalne) (Chaikovsky, Voronevskaya, Lysenkova i Kharitonova (2014, 73–98).

Przykładem zastosowania strategii adaptacji jest tłumaczenie na język polski tekstu wiersza (piosenki) Władimira Wysockiego „Moskwa – Odessa” („Москва – Одесса”) w wykonaniu Wojciecha Młynarskiego.

Fragmenty dzieła Wysockiego i jego przekładu w języku polskim:⁸

Владимир Высоцкий
Москва – Одесса

Взлетим мы – распогодится.
Теперь запреты снимут
Напрягся лайнер, слышен визг турбин.
Но я уже не верю ни во что – меня не примут.
У них найдётся множество причин.

Мне надо, где метели и туман,
Где завтра ожидают снегопада.
Открыты Лондон, Дели, Магадан,
Открыли все, но мне туда не надо!

Я прав – хоть плачь, хоть смейся, но
Опять задержка рейса,-
И нас обратно к прошлому ведёт
Вся стройная, как ТУ, та стюардесса –
Доступная как весь гражданский флот.

Przekład Wojciecha Młynarskiego
Moskwa – Odessa

Ja wierzę – rozpogodzi się, silniki
znów zagrają,
Już słyszę je i serce w gardle mam.
Znów siedzę jak na szpilkach:
a nuż znowu odwołają,
Znów znajdą mnóstwo przyczyn, ja ich
znam!

Ja muszę jak najszybciej być tam,
Gdzie mróz siarczysty hula po kołędzie,
Przyjmują Londyn, Delhi, Magadan,
Przyjmują wszędzie – a ja nie chcę
wszędzie!

Daremnie gaszę smutek, co w serce mi
się wessał,
W to serce, co powinno bić jak młot,
Do rana rejs odkłada stewardessa –
miss Odessa,
Majestatyczna jak Aeroflot...

⁷ Przekład, Elwira Stefańska.

⁸ (Źródło tekstu oryginału i tekstu przekładu: Włodzimierz Wysocki. – Moskwa-Odessa. http://www.tekstowo.pl/piosenka,wlodzimierz_wysocki,moskva_odessa.html).

Опять дают задержку до восьми,
И граждане покорно засыпают.
Мне это надоело, чёрт возьми!
И я лечу туда, где принимают.

A pasażerom nawet nie drgnie brew,
Pokornie na walizkach spać próbują,
Dojadło mi to wszystko, ech, psiakrew!
Mam tego dość i lecę, gdzie przyjmują.

Opierając się na stwierdzeniu „Każde tłumaczenie poezji jest metatłumaczeniem” (Pieńkos 2003, 24), opisane powyżej tłumaczenie Wojciecha Młynarskiego można określić jako „metatłumaczenie”.

W tekście Władimira Wysockiego przedstawiono uczucia, emocje, przeżycia, determinację pasażera, który nie może się doczekać swojego rejsu do Odessy. Wyraża się to za pomocą rytmiki wiersza, budowy fraz, odpowiednich konstrukcji syntaktycznych i leksykalnych (*но я уже не верю ни во что; но мне туда не надо; хоть плачь, хоть смейся; мне это надоело, чёрт возьми!*), stylistycznych (anafora: *Открыли Лондон, Дели, Магадан, Открыли все, но мне туда не надо!*; amplifikacja: *Сегодня не надейся, не стоишь уповать на небеса; там всё ясно и тепло, там чай растёт*). Wojciech Młynarski zachował oraz przekazał odbiorcy polskojęzycznemu ekspresję, stylistykę, obraz rzeczywistości (sytuację, stan wewnętrzny nastrój, pragnienie głównego bohatera) oryginału za pomocą następujących środków: idiomów (*mieszanych uczuć splot, serce w gardle, serce bije jak młot, nie drgnie brew, siedzę jak na szpilkach*); konstrukcji języka potocznego (*psiakrew, po cholere, bracie, odbiło ci, korci mnie, na co mnie, dojadło mi to wszystko, mam tego dość, czort*), anafory: (*Przyjmuje Londyn, Delhi, Magadan, Przyjmują wszędzie – a ja nie chcę wszędzie!*); amplifikacji: (*A ja tam nie chcę! Mnie tam po cholere?; A ja tam nie chcę! Mnie ten adres wisi! Ja muszę, gdzie zawiato śniegiem fest, Gdzie zaspy i ogólnie ciężki teren!*); konstrukcji stylistycznych mowy wzniosłej – głównie w ujęciu ironicznym (*jej wysokość, majestatyczna, wśród pól kwitnących róż, mróz siarczysty, daremnie gaszę smutek*). W celu skutecznego oddziaływania tekstu na polskiego odbiorcę autor przekładu używa również nawiązania do tradycji polskich, a mianowicie – katolickich Świąt Bożego Narodzenia: „Ja muszę jak najszybciej być tam, gdzie mróz siarczysty hula po kołędzie...” (strategia udomowienia).

Reasumując, tłumaczenie wiersza Wysockiego „Москва – Одесса” w wykonaniu Wojciecha Młynarskiego jest wzorem przekładu funkcjonalnego i pełnowartościowego, w którym zachowano oraz przekazano *invariant* tekstu oryginału za pomocą umiejętnego użycia środków języka polskiego. W tym przypadku uzasadnionym wydaje się użycie terminu *komunikacja poetycka (literacka, artystyczna)*.

Poruszając kwestię przekładu poetyckiego lingwiści sięgają po przykłady tłumaczeń na różne języki wiersza Bułata Okudźawy „Опустите, пожалуйста, синие шторы”

(Chaikovsky, Voronevskaya, Lysenkova i Kharitonova 2014, 186–195). Pierwsza zwrotka tekstu poetyckiego wygląda następująco:

Опустите, пожалуйста, синие шторы.
 Медсестра, всяких снадобий мне не готовь.
 Вот стоят у постели моей кредиторы
 молчаливые: Вера, Надежда, Любовь.

Tekst zawiera elementy specyfiki kultury rosyjskiej, które mogą być utracone w procesie przekładu na inne języki, a mianowicie – popularne w Rosji imiona *Вера*, *Надежда*, *Любовь* oraz identycznie brzmiące rzeczowniki pospolite (abstrakcyjne) *вера*, *надежда*, *любовь* (tak zwane *homofony*). Użycie podobnych homofonów, po pierwsze, wzbogaca walory ekspresywne i stylistyczne tekstów rosyjskojęzycznych; po drugie, jest wyzwaniem dla tłumaczy na inne języki, ponieważ podstawą komunikacji literackiej (poetyckiej) są między innymi związki (kojarzenia) asocjacyjne pomiędzy homofonicznymi imionami własnymi i nazwami pospolitymi. Przez autorów monografii przedstawiono analizę tłumaczenia omawianego wiersza Bułata Okudźawy na język polski wykonanego przez Jerzego Czecha. Po pierwsze, w polskim tekście zmieniono kolejność imion (*Wiera*, *Miłość*, *Nadzieja* – *poznaję, to one...*). Po drugie, w języku polskim rzeczownik *Miłość* nie jest imieniem własnym, więc tekst przekładu nie do końca zachowuje funkcję stylistyczną (ekspresywną) związków asocjacyjnych pomiędzy homofonicznymi imionami własnymi a nazwami pospolitymi. Autorzy konkludują, że

Poetycka (literacka) komunikacja międzyjęzykowa i międzykulturowa realizowana jest w stopniu niewystarczającym⁹ (Чайковский, Вороневская, Лысенкова і Харитонова 2014, 195).

...drugą grupę wypadków nieprzekładalności (całkowitej lub częściowej) stanowią sytuacje, kiedy w grupie ludzi posługujących się językiem przekładu nie powstają takie skojarzenia, które dany wyraz czy dany zespół wyrazów budzi w grupie ludzi posługujących się językiem oryginału. (Wojtasiewicz 2007, 61).

Ogólnie rzecz biorąc, użycie imion własnych w tekście literackim stwarza wiele dodatkowych trudności dla tłumacza wywołując „szereg napięć, dylematów i konfliktów” (Hejwowski 2004, 91).

Ważnym elementem tekstów literackich są wyrazy (lub zwroty), których struktura semantyczna zawiera tak zwany komponent kulturowy (socjokulturowy, lingwokulturowy)

⁹ Przekład, Elwira Stefańska.

odzwierciedlający *językowy obraz świata* nosicieli danego języka. Wiedza na temat komponentów kulturowych jednostek leksykalnych jest niezbędnym warunkiem działalności współczesnego tłumacza w aspekcie komunikacji międzykulturowej. Współczesna polska pisarka Katarzyna Grochola w powieści „Nigdy w życiu!” (2001) opisuje, jak główna bohaterka Edyta, pracując w redakcji popularnego czasopisma, koresponduje z nieznanym mężczyzną. Ów mężczyzna pisze swoje listy na niebieskim papierze, w związku z czym bohaterka nazywa go *Niebieskim*: „A co cię to obchodzi, Niebieski? Widać, że jesteś niezrealizowany. Rozejrzyj się wokół, Niebieski! Jest piękna wiosna, może jeszcze nie jest tak rozkosznie ciepło jak na Cyprze, ale będzie, Niebieski, będzie!” (99). W polskim tekście wyraz *Niebieski* (który występuje jako nazwa własna) kojarzy się z kolorem papieru. Powieść Katarzyny Grocholi na język rosyjski przełożyła O. Katreczko, która przedstawiła rosyjski odpowiednik dla wyrazu *Niebieski* – Голубой: „Тебе-то какое дело, Голубенький? Сразу видно, что ты не реализовался. Оглянись вокруг, Голубой! Какая прекрасная весна, может быть, пока еще не так пленительно тепло, как на Кипре, но ведь это будет, будет!”¹⁰

Odpowiednik *голубой* polskiego wyrazu *niebieski* wydaje się w kontekście komunikacji międzykulturowej niezupełnie właściwym, ponieważ w mowie potocznej w języku rosyjskim posiada on dodatkowe znaczenie: „homoseksualista”, w związku z czym u rosyjskojęzycznego odbiorcy tekstu może wywoływać inne skojarzenia (niekonieczne związane z kolorem). Bardziej trafnym rosyjskim odpowiednikiem dla wyrazu *Niebieski* w tym przypadku byłby wyraz *Синий* (*Синенький*), ponieważ nie powoduje on u rosyjskojęzycznego odbiorcy dodatkowych skojarzeń, które nie są uwzględnione przez autora oryginału.

Reasumując przekład literacki pełni funkcję transmisji informacji dotyczącej jednej kultury (nosicieli języka oryginału) do innojęzycznych odbiorców i występuje jako jedna z form komunikacji międzykulturowej. Głównym celem przekładu literackiego jest oddziaływanie na innojęzycznego i innokulturowego komunikanta w taki sam sposób, w jaki oddziałuje na rodzimych odbiorców tekst oryginału. Jest to zadanie trudne, ponieważ w procesie tłumaczenia powstają przeszkody i bariery językowe, kulturowe i lingwoculturowe. Tłumacz tekstów literackich zatem powinien posiadać kompetencję lingwistyczną i komunikacyjną, jak również kompetencję międzykulturową (socjokulturową), być elastycznym i kreatywnym. Analiza i prezentacja niektórych przykładów tłumaczenia

¹⁰ Przekład dostępny na stronie internetowej *RuLit*: <http://www.rulit.me/books/nikогда-v-zhizni-read-136186-30.html>

dział literackich z języka rosyjskiego na język polski i z języka polskiego na język rosyjski pozwoliła wywnioskować, iż w procesie przekładu dzieł literackich należy brać pod uwagę różnice i niuanse językowe i kulturowe, którymi nacechowane są teksty oryginału i przekładu.

Bibliografia

- Alimov, Vyacheslav. 2014. *Теория перевода: Пособие для лингвистов-переводчиков: Учебное пособие*. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ».
- Alimov, Vyacheslav. 2014. *Теория перевода: Перевод в сфере профессиональной коммуникации: Учебное пособие*. Изд. стереотип. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ».
- Ahmanova, Olga. 2007. *Словарь лингвистических терминов*. Москва: Ком-Книга/URSS.
- Bassnett, Susan. 2007. *Culture and Translation*. W *A Companion to Translation Studies*, pod redakcją Piotra Kuhiwczaka and Karen Littau, 13–23. Clevedon; Buffalo; Toronto: Multilingual Matters Ltd.
- Chaikovskiy, Roman; Voronevskaya, Natalya; Lysenkova, Elena i Kharitonova, Elena. 2014. *Художественный перевод как вид межкультурной коммуникации: Основы теории*. Монография. Москва: Издательство «Флинта». Издательство «Наука».
- Catford, John. 1978. *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford: Oxford University Press.
- Fiodorow, Andriej. 1953. *Введение в теорию перевода*. Москва: Издательство литературы на иностранных языках.
- Fiodorow, Andriej. 2002. *Основы общей теории перевода. (Лингвистические проблемы)*. Для институтов и факультетов иностранных языков. Москва: Издательский дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ». Санкт-Петербург. Филологический факультет СПбГУ.
- Форум → *Перевод, грамматика и словарный запас* ↓ Как перевести наиболее грамотно. Data dostępu 20. 10. 2016 <http://www.efl.ru/forum/threads/81670/>.
- Jakobson, Roman. 1959. *On Linguistic Aspects of Translation*. W *On Translation*, pod redakcją R. Brower, 232–239. Cambridge: Harvard University Press.
- Grochola, Katarzyna. 2001. *Nigdy w życiu*. Warszawa: LiBROS. Grupa Wydawnicza Bertelsmann Media.

- Hejwowski, Krzysztof. 2004. *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kade, Otto. 1980. *Die Sprachmittlung als gesellschaftliche Erscheinung und Gegenstand wissenschaftlicher Untersuchung*. Leipzig: Verlag Enzyklopädie.
- Katarzyna Grochola. Nigdy w życiu. Катажина Грохоля. Никогда в жизни. RuLit. <http://www.rulit.me/books/nikогда-v-zhizni-read-136186-1.html>. (17.03. 2017).
- Kashkin, Ivan. 1977. *Для читателя-современника. Статьи и исследования*. Москва: Советский писатель.
- Kielar, Barbara. 1988. *Tłumaczenie i koncepcje translatorskie*. Wrocław: Ossolineum.
- Kirillova, Natalia. 2008. *Медиаменеджмент как интегрирующая система*. Москва: Академический проект.
- Kovalevsky, Rostislav. 2014. *Перевод versus коммуникативная медиация*. W *Подготовка переводчика. Коммуникативные и дидактические аспекты*. Коллективная монография, pod redakcją Mityaginej, 66–87. Москва: Издательство «Флинта». Издательство «Наука».
- Koller, Werner. 1979. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg: Quelle and Meyer.
- Komissarov, Viktor. 1990. *Теория перевода (лингвистические аспекты)*. Учебник для институтов и факультетов иностранных языков. Москва: Высшая школа.
- Krzeszowski, Tomasz. 2007. *Przedmowa (do drugiego wydania)*. W *Wstęp do teorii tłumaczenia*, pod redakcją Olgierda Wojtasiewicza, 7–9. Warszawa: Wydawnictwo Translegis.
- Linke, Monika. 2009. *Kognitywne podejście do przekładu w kontekście współpracy interdyscyplinarnej – korzyści, wyzwania, perspektywy rozwoju*. „Rocznik Przekładoznawczy: studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu” 5:111–120.
- Lysenkova, Elena. 2006. *Поэзия и проза К.М. Рильке в русских переводах (исторические, стилистико-сопоставительные и переводоведческие аспекты)*: диссертация доктора филологических наук. Магадан.
- Majkiewicz, Anna. 2007. *Wybrane zagadnienia przekładu i ich użyteczność w glottodydaktyce*. W *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego*, pod redakcją J. Tambor, A. Achtelek, 254–263. Katowice: Wydawnictwo Gnome.
- Medetova, Malika (Медетова, Малика). 2008. „Формирование межкультурной конференции будущего переводчика». М.Е. Медетова. МИЯ СНГ. Электронные текстовые данные. http://inlang.linguanet.ru/ScientificWork/Conferences/detail.php?ELEMENT_ID=2312.

- Mityagina, Vera. 2014. *Коммуникация и перевод в эпоху глобального поликультурного информационного пространства*. W *Подготовка переводчика. Коммуникативные и дидактические аспекты*. Коллективная монография, pod redakcją Mityaginej, 9–35. Moskwa: Издательство «Флинта». Издательство «Наука».
- Nelyubin, Lev. 2013. *Введение в технику перевода (когнитивный теоретико-прагматический аспект)*. Учебное пособие. 3-е издание. Moskwa: Издательство «ФЛИНТА». Издательство «Наука».
- Nida, Eugene. 2004. *Principles of Correspondence*. W *The Translation Studies Reader*, pod redakcją Lawrence Venuti, 126–140. London and New York: Routledge.
- Pieńkos, Jerzy. 2003. *Podstawy przekładoznawstwa. Od teorii do praktyki*. Zakamycze: Kantor wydawniczy.
- Pumpyansky, Alexander. 1965. *Введение в практику перевода научной и технической литературы на английский язык*. Moskwa: Наука.
- Recker, Jakow. 1950. *О закономерных соответствиях при переводе на родной язык*. W *Вопросы теории и методики учебного перевода: сборник статей*, pod redakcją Ganzunej i Karpowa, 156–183. Moskwa: Издательство Академии педагогических наук РСФСР.
- Recker, Jakov. 2010. *Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода*. 4-е издание. Moskwa: Р. Валент.
- Tomaszkiewicz, Teresa. 2006. *Terminologia tłumaczenia. Przekład i adaptacja*. Poznań: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Usacheva, Alexandra. 2014. *Когнитивная деятельность переводчика*. W *Подготовка переводчика. Коммуникативные и дидактические аспекты*. Коллективная монография, pod redakcją Mityaginej, 36–65. Moskwa: Издательство «Флинта». Издательство «Наука».
- Usacheva, A., Khayrova, S., Seropagina, T. 2005. *Translation: письменный перевод (английский язык)*. Методическое пособие. Волгоград: ВолГУ.
- Wysocki, Włodzimierz. *Moskwa-Odessa*. 2016. Data dostępu 17.03. http://www.tekstwo.pl/piosenka,wlodzimierz_wysocki,moskva_odessa.html.
- Wojtasiewicz, Olgierd. 2007. *Wstęp do teorii tłumaczenia*. Warszawa: Wydawnictwo Translegis.